

שיעור שלושה עשר

יהרג ואל יעבור בשפיות דמים

הגמרא אומרת שהמקור לדין יהרג ואל יעבור בש"ד הוא מסברא - "מאי חזית דדמא דידך סומק טפי, דילמא דמא דההוא גברא סומק טפי".

ביאור הדבר לכאורה, שאם בכל מקרה נפש אחת תמות, עדיף שתנטל נפש ללא איסור של רציחה מאשר שהאדם יעשה איסור רציחה וגם יטול נפש.

בירושלמי (תרומות פרק ח הלכה ד) נאמר:

תני סיעות בני אדם שהיו מהלכין בדרך פגעו להן גוים ואמרו תנו לנו אחד מכם ונהרוג אותו ואם לאו הרי אנו הורגים את כולכם אפי' כולן נהרגים לא ימסרו נפש אחת מישראל יחדו להן אחד כגון שבע בן בכרי ימסרו אותו ואל ייהרגו. א"ר שמעון בן לקיש והוא שיהא חייב מיתה כשבע בן בכרי ורבי יוחנן אמר אף על פי שאינו חייב מיתה כשבע בן בכרי.

נחלקו ר"י ור"ל האם מה שהותר למסור לנכרים אחד מהם כאשר ייחדו זה רק כאשר הוא חייב מיתה כשבע בן בכרי או אף אם הוא לא חייב מיתה. לאחר מכן מביאה שם הגמרא מעשה שממנו נלמד שמידת חסידות היא לא למסור למלכות בכל מקרה:

עולא בר קושב תבעתיה מלכותא ערק ואזיל ליה ללוד גבי ריב"ל אתון ואקפון מדינתא אמרו להן אין לית אתון יהבון ליה לן אנן מחרבין מדינתא סלק גביה ריב"ל ופייסיה ויהביה לון והוה אליהו זכור לטוב יליף מתגלי עלוי ולא אתגלי וצם כמה צומין ואיתגלי עלוי אמר ליה ולמסורות אני נגלה א"ל ולא משנה עשיתי א"ל וזו משנת החסידים.

הרמב"ם (הל' יסוה"ת פ"ה ה"ה) הביא את ההלכה הזו למעשה, שאם לא יחדו מישהו אלא אמרו תנו לנו אחד או שנהרוג את כולכם - יהרגו כולם, ואם יחדו אחד להם - אם הוא מחוייב מיתה ימסרוהו וינצלו, ואע"פ כן אין מוריין כן לכתחילה. ואם אינו חייב מיתה יהרגו כולם ולא ימסרוהו להם.

א"כ, הרמב"ם פסק כר"ל שרק אם הוא מחוייב מיתה אפשר למסור אותו ואף גם זאת לא מוריין לכתחילה, וכן ביאר את דברי הרמב"ם ההגה"מ שם.

התקשו הפוסקים, מדוע פסק הרמב"ם כר"ל לגבי רבי יוחנן, הרי קי"ל (יבמות לו ע"א) שהלכה כרבי יוחנן בכל מקום לגבי ר"ל לבר מתלת, וא"כ הו"ל לפסוק כרבי יוחנן! בהגה"מ התקשה בשאלה זו, וכתב שרבו מהר"ם מרוטנבורג הביא לו ראייה לדברי הרמב"ם, אך סתם ולא פירש מה הראייה.

רבי דוד עראמה וכן הפר"ח (בחידושיהם על הרמב"ם שם) ביארו, שראיית הרמב"ם לשיטתו היתה מהמעשה שהביאה הגמרא לאחר מכן כפי שראינו, שבמעשה הלזה נראה שהיה חייב מיתה שהרי רואים שרדפה אחריו המלכות עד ללוד, ואם הלכה כרבי יוחנן שדי בכך שייחדוהו להם אף שלא חייב מיתה, היינו אומרים שגם אם יש מידת חסידות שלא למסור היינו היכא דאינו חייב מיתה שאע"פ שמותר מדינא יש מידת חסידות, אבל אם הוא כבר חייב מיתה יהיה לרבי יוחנן מותר למסרו אף לכתחילה, ואילו בגמרא אמר אליהו זכור לטוב לריב"ל שיש מידת חסידות לא למסור גם אדם שחייב מיתה, מוכח א"כ שהלכה כר"ל דאע"ג דמדינא מותר למסור אדם שמחוייב מיתה יש מידת חסידות לא למסור, ועל כן פסק כך הרמב"ם.

הכס"מ כתב, שהסיבה שפסק הרמב"ם כר"ל ולא כר"י היא משום שזה ספק נפשות האם מותר למסור להם אחד או לא, ולכן החמיר בזה.

אך בנימוקי מהרא"י (על הרמב"ם שם) תמה על דבריו שמשום ספק נפשות היה מקום לומר להיפך שהרי אם לא ימסור כולם יהרגו, ואם כן משום ספ"נ צריך לומר שבכל מקרה שיחדו אחד ימסרו להם אותו¹.

הגאון האדר"ת בספרו בני בנימין על הרמב"ם (שם) הביא בשם הנוב"י (מהדו"ק אה"ע סימן נט) שהכלל הנ"ל שהלכה כרבי יוחנן לגבי ר"ל נכון רק בבבלי ולא בירושלמי, וא"כ במחלוקת זו אין הכרח לפסוק כר"י דווקא.

עוד יש שכתבו שלפני הרמב"ם היתה גירסא משובשת בירושלמי שהדעות בה היו הפוכות ועל כן פסק כר"ל לגבי רבי יוחנן.

הכס"מ תמה עוד על הלכה זו, שהרי כל מקור דין יהרג ואל יעבור בש"ד הוא מסברא כפי שפתחנו, והלא במקרה זה שאומרים להם עכו"ם תנו לנו את פלוני ונהרגהו ואם לאו נהרוג את כולכם אין את הסברא הזו, שהרי הוא בין כה וכה יהרג בין אם ימסרוהו בין אם כולם יהרגו, וא"כ מדוע שלא ימסרו?

¹ ועוד שאל על הראייה הנזכרת מהמעשה של ריב"ל שהלכה כר"ל והאריך למעניתו לדחותה ע"ש.

והנה יש לתמוה על תמיהתו, דמעיקרא דדינא יש להבין - הלא גם אם ימסרו את אותו פלוני לעכו"ם הם לא הורגים אותו בידים, אלא העכו"ם יהרגו אותו, ואם לא ימסרו אותו, העכו"ם יהרגו את כולם. א"כ מדוע שלא ימסרו אותו - מה ירוויחו בכך שישאר אותו אחד ביניהם?

אלא צריך לבאר, שיש כאן חיי שעה - אם לא ימסרו אותו הם יהרגו רק בעוד שעה ולא ממש עכשיו, ולכן אסור למסור את אותו אחד כדי שלא יפסיד את חיי השעה לזמן הקצוב הזה. אלא שא"כ לא מובנת קושיית הכס"מ - כי סברת מאי חזית שייכת כאן ודאי, כי אותו אדם אם ימסר ימות עכשיו ואם לא הוא יחיה עוד חיי שעה, וא"כ ודאי שיהיה אסור למסרו, ומה שאלת הכס"מ?

המאירי (עב ע"א) כתב, שאף באדם המחוייב מיתה, כל מה שהותר למסור אותו למלכות אם יחדוהו, היינו דווקא כאשר יש כאן הצלת שנים אם ימסרו אותו, כגון שהם שלושה שאחד מהם חייב מיתה, אבל אם מדובר כאן רק על שני אנשים שהאחד חייב מיתה והשני לא - אין היתר למסרו כלל דמאי חזית, כי רק עבור הצלת שנים מותר למסור ולא בשביל להציל אחד.

על פי דבריו אפשר להבין את שאלת הכס"מ באופן אחר. לשיטתו, סברת מאי חזית שייכת רק במקום של יחיד נגד יחיד כדברי המאירי, אבל במקום שיש הצלת רבים נגד מסירת היחיד, לא שייכת סברא זו ולכן יש לשאול מדוע שלא ימסרו.

עוד אפשר לבאר את שאלת הכס"מ, שהסברא לא שייכת כאן, משום שאם אותו אדם יימסר עכשיו - ימות מיד, ואם לא יימסר - וא יחיה חיי שעה וימות לאחר שעה. ולגבי שאר האנשים, אם ימסרוהו - הם יחיו חיי עולם, ואם לא - יחיו כולם חיי שעה. ולכן שאל הכס"מ, דלכאורה לא שייכת כאן הסברא הנ"ל, כי ודאי שיש עדיפות לחיי עולם של האחרים על פני חיי שעה של אותו אדם.

על שאלה זו יישב הכס"מ, שבאמת עיקר המקור לדין יהרג ואל יעבור בש"ד הוא לא מסברא אלא קבלה היתה בידם, והסברא ניתנה רק לטעם בעלמא.

האחיעזר (ח"ג סימן טז) ועוד אחרונים ביארו את דברי הכס"מ, שלאחר שלמדנו נערה המאורסה מרוצח ואז למדנו רוצח מנערה מאורסה, למדנו גם לענין זה שכמו שבנערה המאורסה יהרג ואל יעבור אע"פ שלא שייכת סברא כך יהיה הדין גם ברוצח, שהרי למסקנא שניהם נלמדים אחד מהשני ומחמת חומר העבירה יהרג ואל יעבור.

רבינו יונה בשערי תשובה (שער ג אות קלט) ביאר, שהלבנת פנים דינה יהרג ואל יעבור [יפיל עצמו לכבשן האש], דהוי אביזרייהו דש"ד. ולמד כן מסוגיות התלמוד דמשמע בכמה מקומות, שבאביזרייהו דש"ד חייבים אע"פ שאין שם את הסברא הנ"ל. אם כן דבר זה יכול לשמש מקור לדברי הכס"מ ודעימיה שמקור דין יהרג ואל יעבור בש"ד אינו מן הסברא.

הזכרנו שהרמב"ם פסק שאם לא ייחדו אחד, אסור למסור. ויש לשאול מה יהיה הדין אם אמרו להם המלכות: תנו לנו אחד בשעה פלונית, ואם לא תמסרו - נהרוג את כולכם באותה שעה. בכה"ג, אם ייחדו להם אחד היה מותר להם למסור בוודאי, שהרי אותו אדם לא ירוויח כלום אם לא ימסרוהו, אף לא חיי שעה. אך גם אם לא ייחדו - לכאורה יש מקום לומר שכיון שכל אחד מהם בכל מקרה ימות באותה שעה - יהיה מותר למסור אחד מהם כדי להציל את כולם.

אך יותר מסתבר לומר שההלכה לא תשתנה גם במקרה כזה, כיון שכעת לכל אחד מהם יש אפשרות לחיות חיי עולם, משא"כ אם ימסרוהו - ימות מיד. ולכן, אע"פ שלמעשה התוצאה הסופית תהיה שאף אחד לא יחיה חיי עולם, עכ"פ א"א לגרום בידיים לאחד מהם שינטלו ממנו חיי עולם שלו.

ראיה לדבר, מהלכה שנאמרה בירושלמי (שם) שאם היה עובר ממקום למקום עם ככרות של תרומה ובא נכרי ואמר לו תן לי אחת ואטמא אותה או שאטמא את כולן, ר"א אומר יטמא את כולן ולא יתן לו אף אחת, ורבי יהושע אומר שיניח לו על הסלע את אחת מהן.

ויש לבאר - מה סברת ר"א, הלא כל האיסור לטמא תרומה הוא משום שנאמר "את משמרת תרומתי" שיש חיוב לשמור את התרומה שלא תטמא (שבת כה ע"א), והרי כאן בסוף כולן יטמאו בכל מקרה אז כבר אין כאן חיוב של משמרת תרומה, וא"כ מדוע אסור למסור אחת מהן?

אלא יש לומר, שכיון שבמצב העכשווי כאשר הנכרי דורש כיכר אחת לכל כיכר יש אפשרות שהיא לא תהיה הכיכר שטימא, א"א לאדם לגרום בידיים לאחת הכיכרות שהיא זו שטימא ולעבור על האיסור בידיים, ולכן אסור לו למסור לנכרי אף אחת מהן.

וכך נבאר גם בנידון הנ"ל, שכיון שכעת יש אפשרות לכל אחד מהם להינצל מגזירת המלכות, אע"פ שלמעשה בסוף כולם ימותו א"א למסור בידים אף אחד לנכרים שיהרגוהו וליטול ממנו את חיי העולם שלו בידים.

על פי כל האמור נראה לומר שטעמו של רבי יוחנן האומר שאף אם הוא לא חייב מיתה ימסרוהו אינו משום שיש כאן הצלת רבים על פני הצלת יחיד, כי אם כך, מדוע אם לא ייחדוהו לא נמסור להם אחד - הרי יש כאן הצלת רבים ואין כאן סברא של מאי חזית, ויש למסור אחד כדי שכל השאר ינצלו, ומדוע בלא ייחדו מודה רבי יוחנן שלא מוסרים?

אלא ודאי שטעמו של רבי יוחנן שאפשר למסור ביחדוהו אף אם לא חייב מיתה הוא משום שחיי עולם של כל הרבים עדיפה על פני חיי שעה של אותו אחד, ובמקרה כזה אותו אחד בכל מקרה ימות או עכשיו או בעוד שעה, ואילו כל השאר יכולים להינצל ונפשם תהיה להם לשלל, ולכן בכזה מקרה הסברא לא שייכת מחמת דבר זה וימסור הוא, ובמקרה שלא ייחדו כיון שאין לאף אחד עדיפות על פני השני וכולם נמצאים במצב שוה - שכעת יש להם אפשרות לחיי עולם, א"א למסור בידים אף אחד מהם כמש"נ.

אלא שאם כן נאמר, שיש עדיפות לרבי יוחנן לחיי עולם על פני חיי שעה ומסיבה זו הוא מתיר למסור למלכות, כיצד יתבארו דברי בן פטורא (ב"מ סב ע"א) האומר שיתחלקו במים ואל יראה אחד במות חברו - הלא חיי עולם של בעל המים חשובים מחיי שעה של חברו, ומדוע ר"ע צריך להשיב לדבריו מפסוק 'וחי אחיך עמך' - היה לו לומר שכאן לא שייכת הסברא של מאי חזית כי יש כאן חיי עולם נגד חיי שעה!

אלא ודאי שגם ביאור זה יש לדחותו מדברי רבי יוחנן, ואין עדיפות כלל לחיי עולם על פני חיי שעה, ולענין הצלה נחלקו רבי עקיבא ובן פטורא בדרשת הפסוק. ואם כן יש לשוב ולשאול - מה הסברא של רבי יוחנן להתיר למסור אחד שייחדוהו אם לא חייב מיתה, הלא יש לו חיי שעה אם לא ימסרוהו ומי התיר להם למסור את חיי השעה שלו כדי להציל את חיי העולם שלהם?

הגר"א פומרנצ'יק (בספרו תורת זרעים על המשנה הנ"ל בתרומות) מבאר, שהסיבה שביחדוהו התיר רבי יוחנן למסור את אותו אחד היא מדין רודף, שהרי ברגע שייחדוהו הוא כבר רודף של כל שאר האנשים. אלא שיש לשאול - התיינח אם הוא חייב מיתה אז באמת הוא רודף והוא אשם בזה ולכן אפשר למסור אותו כדין רודף

כדי להצילו, אבל אם הוא לא חייב מיתה הרי הוא כעובר שהוציא ראשו דמשמיא קא רדפו לה, ומדוע אפשר למסרו?

ומיישב באופן נפלא, שבירושלמי הובא טעם אחר לכך שעובר שהוציא ראשו לא הורגים אותו כדי להציל את אמו - משום שאיני יודע מי רודף את מי, שהרי ברגע שהוציא את ראשו הוא גם נפש ולכן אין לנו אפשרות להציל את האם בהריגת העובר, כי אולי נגדיר שהעובר נרדף על ידי האם. ואם כן מוכח מדברי הירושלמי שגם אם משמיא רדפו לה יש לו דין רודף, ואם כן זו סברת רבי יוחנן שגם כאשר אינו חייב מיתה כיון שסו"ס הוא זה שייחדוהו למיתה הרי הוא כרודף ולכן מותר למסור אותו.

אך הבבלי שסובר שמשמיא קא רדפו לה בהכרח לא סובר כשיטת רבי יוחנן, אלא סובר שבמקרה שלא חייב מיתה אסור להרגו כי אינו רודף. אם כן מוכח שהבבלי פסק כר"ל ולא כרבי יוחנן, ואם כן לפי זה מבואר היטב מדוע פסק הרמב"ם כר"ל ולא כרבי יוחנן.